

Олександр О. Федотов¹, Сергій О. Федотов²

МЕТОДОЛОГІЯ НЕОКЛАСИЦИЗМУ В АНАЛІЗІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: МЕЖІ ЗАСТОСОВНОСТІ

У статті досліджується застосування неокласичної методології в аналізі процесів трансформації сучасних економічних систем. Автори акцентують увагу на тому, які аспекти та інструменти неокласичної економічної теорії можуть бути ефективними для розуміння складних економічних змін. Особливий акцент зроблено на критичній оцінці обмежень цього підходу в контексті сучасних викликів економічного розвитку. Стаття висвітлює як переваги, так і недоліки використання неокласичних підходів для пояснення трансформаційних процесів у різних країнах і регіонах світу. Дослідження ґрунтується на аналізі актуальних емпіричних даних та наукової літератури, що дозволяє визначити умови та межі ефективного застосування неокласичної методології у вивченні економічних трансформацій

Ключові слова: неокласицизм, економічні трансформації, методологія, економічна теорія, аналіз економічних систем.

Лім. 14.

DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-282-190-198

Oleksandr Fedotov, Serhii Fedotov

THE METHODOLOGY OF NEOCLASSICISM IN THE ANALYSIS OF MODERN ECONOMIC SYSTEMS TRANSFORMATION: LIMITS OF APPLICABILITY

This article explores the application of neoclassical methodology in analyzing the transformation processes of modern economic systems. The authors focus on identifying which aspects and tools of neoclassical economic theory can be effective in understanding complex economic changes. Special emphasis is placed on the critical assessment of the limitations of this approach in the context of contemporary economic development challenges. The article highlights both the advantages and drawbacks of using neoclassical approaches to explain transformational processes in different countries and regions worldwide. The study is based on an analysis of current empirical data and scientific literature, allowing for the determination of the conditions and boundaries within which neoclassical methodology can be effectively applied to the study of economic transformations.

Keywords: neoclassicism, economic transformations, methodology, economic theory, economic system analysis.

Peer-reviewed, approved and placed: 12.12.2024.

Постановка проблеми. У сучасному світі динамічні зміни в економічних системах вимагають вдосконалення методологічних підходів для їх аналізу та розуміння. Неокласична економічна теорія, відома своєю строгою логікою та використанням математичних моделей, викликає сумніви щодо своєї застосовності до пояснення сучасних економічних трансформацій. Це пов'язано з тим, що вона часто ігнорує такі ключові аспекти, як інновації, соціальні взаємодії та нерівність.

¹ Academy of Labor, Social Relations and Tourism. Ukraine.

² Zaporizhzhia National University. Ukraine.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню інституціональних факторів інноваційного розвитку присвячено багато робіт закордонних економістів, у тому числі Д.Норта [1], О.Уильямсона [2], Р. Нельсона [3], вітчизняних дослідників: А.Чухно [4], Л.Федулової [5].

Метою цієї статті є аналіз обмежень і можливостей застосування неокласичної методології в контексті сучасних економічних реформ і трансформацій. Особливу увагу приділено визначенню умов, за яких цей підхід є найбільш ефективним, а також ситуацій, коли його застосування може бути обмеженим.

В умовах динамічного глобалізованого ринку неокласична методологія залишає відкритими питання щодо своєї здатності адекватно враховувати вплив інноваційних технологій, соціальних факторів і нерівності на економічні трансформації.

Основні результати дослідження. Реформи в перехідній економіці можуть тривати значний час, як це видно на прикладі України. Для прискорення формування нової економічної системи (особливо післявоєнної) необхідне відповідне теоретичне та методологічне забезпечення для подальших трансформаційних процесів. Методологію трансформації національного господарства слід розглядати як систему концепцій, принципів, положень, способів і методів, які теоретично та практично можуть забезпечити процес реформування, допомагаючи обрати оптимальні варіанти та шляхи їх реалізації з урахуванням інституційних особливостей національної економіки.

Цю методологію варто розглядати передусім як основу окремої економічної теорії, що може слугувати базою для розробки методів і прийомів трансформації національної економіки з метою її інноваційного розвитку.

На сьогодні домінуючим напрямом в економічній теорії залишаються концепції неокласицизму, зокрема неоліберальної школи економічної думки, на яких базуються програми реформування національних економічних систем країн із перехідною економікою. Хоча кількість лауреатів Нобелівської премії з економіки, які представляють інституційну економічну теорію, зростає, економічна політика Світового банку та інших міжнародних організацій і надалі спирається на постулати неокласицизму. Це може мати неоднозначний вплив на процес економічної трансформації України на цьому етапі розвитку.

Неокласична економічна теорія, що виникла на основі дослідження людської поведінки та функціонування суспільства, утвердилася як одна з провідних соціальних наук. Запозичивши точність і суворість концепцій квантової механіки, вона змогла системно пояснити економічні процеси, явища та закономірності суспільного розвитку, розглядаючи людину з її потребами як центральний об'єкт аналізу.

Засновниками неокласичного напрямку в економічній думці вважаються троє мислителів: К. Менгер, У. Джевонс та Л. Вальрас, які у 70-х роках XIX століття створили нову теорію, що отримала назву маржиналізм. Однак "батьком" неокласичного напрямку можна справедливо вважати А. Маршалла, автора монографії «Принципи економікс» (1890 року), який значною мірою подолав суперечності представників маржиналізму.

До досягнень неокласичної економічної теорії можна віднести: по-перше, формування предмета економічної теорії, контури якого з незначними

розбіжностями прийняті економічним співтовариством; по-друге, формування мови, основних понять, аналітичного апарату та методу дослідження в даній галузі наукового знання; по-третє, завдяки строгості методологічного апарату неокласичної теорії стало можливим використовувати математичні методи в аналізі економічних процесів.

Лауреат Нобелівської премії в галузі економіки Д. Норт зазначав: «Неокласична теорія забезпечила економічній науці першість над усіма іншими соціальними науками, надавши їй сувору аналітичну структуру. Відмова від неокласичної теорії рівносильна відмові від економічної науки як справді наукової дисципліни» [1, с.35].

Методологічно неокласична теорія ґрунтується на кількох ключових передумовах. По-перше, це принцип методологічного індивідуалізму. На відміну від класичної політичної економії, яка зосереджувалася на походженні багатства та його розподілі, неокласика досліджує функціонування економічної системи, виходячи з діяльності окремої людини. Відповідно, в центрі аналізу знаходиться індивід, який визначає цінність благ, здійснює вибір та бере участь в економічних процесах.

Принципи людської поведінки є основою економічної теорії та відображаються у її поняттях і методологічному апараті. Англійський філософ і економіст Джон Стюарт Мілль зазначав: «Закони суспільних явищ є (і не можуть бути нічим іншим) законами активних і пасивних проявів людей...», тобто «...законами індивідуальної людської природи». Він також підкреслював: «Об'єднуючись у суспільство, люди не перетворюються на щось інше, що має інші властивості» [6, с.115]. З позицій неокласичної школи суспільство є гедоністичним, тобто являє собою сукупність окремих ізольованих індивідів. Представник австрійської школи К. Менгер писав: «Людина, з її потребами та засобами для їх задоволення, є тією точкою відліку, з якої починається і якою закінчується економічне життя» [7, с.235].

Сам термін «методологічний індивідуалізм» був придуманий у 1908 році австрійським економістом Йозефом Алоїзом Шумпетером [8], але справжню популярність здобув завдяки монографії «Людська діяльність. Трактат з економічної теорії» теоретика неолібералізму Л. фон Мізеса [9], присвяченої загальним проблемам економічної науки.

Другою фундаментальною передумовою, що визначає поведінку індивіда згідно з неокласичною теорією, є досконала раціональність. Відповідно до цієї передумови, модель вибору в неокласичній теорії ґрунтується на відсутності невизначеності щодо цілей вибору та передбачає досконалі обчислювальні здібності людини. Таким чином, індивіди здатні миттєво, без помилок і без будь-яких витрат усвідомлювати поставлені цілі та обирати найкращі рішення для їх досягнення.

По-третє, основою неокласичної теорії є концепція досконалої конкуренції, згідно з якою на ринку існує велика кількість виробників і споживачів, товари є однорідними, а бар'єри для входу на ринок відсутні.

Ці передумови формують, за теорією угорського філософа Імре Лакатоса [4], «жорстке ядро» дослідницької програми неокласичної економіки. Інші припущення методології неокласичної теорії базуються на однорідності товарів

(які мають два параметри — ціну і кількість) та виконують роль індикаторів для визначення рівноважної ринкової ціни. Також вважається, що для кожного об'єкта чітко визначені права власності, відсутній розподільчий конфлікт, а блага можуть бути отримані лише через обмін. Власник не несе жодних витрат, пов'язаних із володінням майном. Дохід у неокласичній теорії виступає єдиним обмеженням, ціни й дохід є екзогенними, і споживач не може впливати на них своїми діями.

До аксіоматичної основи неокласичної теорії також належить вчення А. Сміта про «невидиму руку ринку», згідно з яким ринковий механізм є досконалим, його функціонування не пов'язане з витратами і не потребує регулювання, а встановлювана на ринку рівновага володіє властивістю Парето-ефективності.

Представники неокласичної школи розглядають економічну систему як структуру, що перебуває у стані рівноваги. Теорія рівноваги є одним із головних аналітичних методів неокласичної економіки. Загалом функціонування економіки неокласика пояснює через поведінку споживача, який максимізує корисність, та виробника, який максимізує прибуток, причому їхні інтереси узгоджуються в точці рівноваги.

Проте сьогодні неокласична економічна теорія піддається критиці. Зокрема, вона часто виявляється неефективною у формулюванні практичних рекомендацій, особливо в контексті прогнозування економічної ситуації та розробки реформ для постсоціалістичних країн.

Нереалістичність неокласичної теорії також пояснюється численними припущеннями та спрощеннями, які приймаються її прихильниками як аксіоми. Наприклад, це припущення про досконалу конкуренцію і пов'язане з нею припущення про повне знання, припущення про U-подібну форму кривих довгострокових середніх витрат, уявлення про виробництво як «чорну скриньку» тощо.

З цього приводу Нобелівський лауреат Моріс Алле зазначав: «Як б теорія не була, якщо вона не підтверджується емпіричними даними, вона не має жодної наукової цінності і повинна бути відкинута. Це, зокрема, стосується сучасних економічних теорій загальної рівноваги, що базуються на гіпотезі загальної опуклості виробничих множин, яка суперечить всім спостереженням і веде до абсурдних наслідків» [10, с.12].

Найгострішій критиці піддаються саме ті положення, які належать до «жорсткого ядра» дослідницької програми неокласичної теорії.

По-перше, це критика принципу «невидимої руки» ринку. Англійський економіст А. Пігус, розглядаючи економічну теорію з точки зору її застосовності як засобу поліпшення добробуту членів суспільства, прийшов до несприятливих для концепції «невидимої руки» ринку висновків. Він визначив, що система природної свободи потребує чітких визначень і захисту з боку спеціальних законів і що робота власного інтересу благотворна лише тоді, коли організація суспільних інститутів змушує власні інтереси працювати в тих напрямках, в яких він виявляється благотворним. А також інституційне регулювання здійснюється найретельнішим чином.

По-друге, це передумови неокласичної економічної теорії, що дозволяють строго обґрунтовувати феномен досконалої конкуренції. По мірі

того, як удосконалювались аксіоми, що лежали в основі гіпотези досконалої конкуренції, саме поняття ставало операційним, що піддається кількісному визначенню і придатним для використання в економічних моделях. Але саме через «операційність» наукове поняття досконалої конкуренції все більше віддалялося від реальності. В реальній економічній практиці в кінці XIX століття ринок ставав все більш монополізованим, відсутність державного втручання в ринкові відносини і сліпе слідування уряду в проведеній економічній політиці принципу «невидимої руки» ринку як механізму саморегулювання привели до небаченої раніше економічної кризи перевиробництва 1929-1933 рр. Вихід з економічної кризи вдалося знайти завдяки активному державному втручанню в ринкові відносини..

Третє, не реалістичність припущень про вільний обмін правами на об'єкти купівлі-продажу без трансакційних витрат і витрат на захист прав власності. З цього приводу відомий учений-економіст, теоретик неокласичного Р. Коуз зазначає: «Щоб здійснити ринкову транзакцію, необхідно визначити, з ким бажано укласти угоду, сповістити тих, з ким бажують укласти угоду і на яких умовах, провести попередні переговори, підготувати контракт, зібрати відомості, щоб переконатися в тому, що умови контракту виконуються, і так далі» [11, с.104].

Четверте, це критика моделі економічної людини (homo oeconomicus) в неокласичній теорії, призначеної слідувати принципам максимізації.

Слід зазначити, що в повсякденному житті ми спостерігаємо достатню кількість як соціальних, так і економічних явищ альтруїстичного характеру. Багато економічних угод відбуваються між «дружніми» фірмами за досить середніми на ринку цінами, досить велика кількість покупців не вибирає товари, аналізуючи весь ринок, порівнюючи ціни, а просто купує товари у «звичного» продавця.

Часто велику роль у перевагах покупців відіграє зручність розташування місця купівлі-продажу, звички, поради друзів і родичів, а не цінові фактори. Р. Коуз у своїй статті «Природа фірми» зазначає, що: «Створений економічною теорією раціональний максимізатор корисності нічим не нагадує звичайну людину, що трясеться в міському автобусі, і взагалі ніякого чоловіка (чи жінку) в жодному автобусі. Немає жодних підстав припускати, що більшість людей зосереджені на максимізації чого-небудь, хіба що власного нещастя, але навіть у цьому вони не мають повного успіху» [11, с.37].

П'яте, це допущення, прийняті неокласикою в теорії фірми. Американський учений У. Лацонік пише: «Відсутність теорії інноваційного підприємства в рамках загальноприйнятої економічної теорії є дуже значним інтелектуальним фіаско сучасної економічної науки» [12, с.8].

У неокласичній теорії головна функція фірми зводиться до оптимізації ресурсів, причому технологічні, ринкові та конкурентні умови є заданими. Неокласична теорія спрощує такі види діяльності фірми, як стратегія, фінансування та організація фірми для ведення конкурентної боротьби. Стратегія фірми визначається правилом максимізації, накладеним на фірму за даних технологічних і ринкових обмежень. Фінансування фірми не є проблемою, оскільки в цій теорії передбачається, що фірма може взяти кредит

за пануючою на ринку ставкою і продати весь випуск продукції, що максимізує її прибуток.

Організація фірми для ведення конкурентної боротьби визначається виробничими та факторними цінами. Аналітично ці припущення забезпечили пояснення того, чому фірма могла б мати U-подібну криву витрат, яка через правило максимізації прибутку дозволяє їй вибрати оптимальний рівень випуску.

Існують також дві передумови, які суттєво відокремлюють неокласичну теорію фірми та інноваційну теорію фірми. По-перше, в неокласичній теорії передбачається, що підприємець не грає жодної ролі у створенні умов нерівноваги, які призводять до процесу перерозподілу ресурсів з однієї галузі в іншу. По-друге, в неокласичній теорії передбачається, що підприємець не потребує особливих знань для того, щоб конкурувати в даній галузі.

Такі спрощення аналізу та систематизації привели неокласичну школу до того, що саме економічне дослідження стало імітувати механістичне слідування законам фізики, тобто пошук суто внутрішніх причин господарського благополуччя в суспільстві без урахування психологічних, моральних, правових та інших факторів соціального середовища. Зазначені недоліки, посиляючись на відомого історика економічної думки М. Блауга, частково пояснюються неможливістю проведення в суспільних науках повністю контрольованого експерименту, внаслідок чого «економістам для того, щоб відкинути якусь теорію, потрібно набагато більше фактів, ніж, скажімо, фізикам». Сам М. Блауг уточнює: «Якби висновки з теорем економічної теорії піддавалися однозначній перевірці, ніхто б ніколи не чув про не реалістичність передумов» [9, с.56].

Слід зазначити, що критика неокласичної теорії постійно зростає і в наукових колах останні тридцять років триває дискусія про її реалістичність і практичну застосовність, з одного боку, критиками виступають представники альтернативних теорій, зокрема інституціоналізму, з іншого боку, «методологічні засоби захисту» висувають представники, які працюють у рамках неокласичної теорії.

Захист методологічних передумов неокласики ведеться з позицій двох концепцій: позитивізму родоначальника монетаризму М. Фрідмана, австрійського економіста Ф. Махлупа та австрійського філософа і соціолога К. Поппера і концепції інструменталізму, взятої на озброєння в цій дискусії Л. Болендом.

У своєму есе, що вийшло в 1953 році, «Методологія позитивної економічної теорії» М. Фрідман стверджує, що: «позитивна наука має своєю кінцевою метою висування «теорії» або «гіпотези», яка дає правильні і значущі передбачення щодо ще не спостережених явищ», а також стверджує, що: «Якщо економісти хочуть зробити свою дисципліну наукою, вони повинні звільнити її від будь-яких ціннісних суджень» [13, с.53].

На захист методологічних припущень неокласичної економічної теорії М. Фрідман пропонує низку критеріїв прийнятності теорій, важливе значення тут має повнота, логічна послідовність, також робиться акцент на тому, що «єдиним конкретним тестом, що дозволяє судити про обґрунтованість гіпотези, може бути порівняння її передбачень з реальністю», також М. Фрідман вводить додатковий критерій простоти і плідотворності.

М. Фрідман стверджує, що «гіпотеза важлива, якщо вона «пояснює» багато малим, тобто витягує загальні та вирішальні елементи з маси складних і детальних обставин, що оточують явища, які підлягають поясненню, і дозволяє робити правильні передбачення на основі лише цих елементів». Звідси випливає, що не існує реальної можливості перевірити теорію, ґрунтуючись на «реалістичності» її припущень: «питання про «передумови» теорії полягає не в тому, чи є вони «реалістичними» описами, оскільки такими вони ніколи не є, але в тому, чи є вони досить добрими наближеннями до реальності з точки зору конкретної мети» [13, с. 63].

Повторюючи ці аргументи, теоретики-неокласики мають великий вплив на економічну науку, особливо коли мова йде про спростування тієї чи іншої точки зору, що хороша чи дієва теорія повинна виходити з реалістичних припущень. Часто зазначають, що всі теорії, будь то неокласичні, кейнсіанські, марксистські виходять з узагальнених агрегованих, абстрактних припущень, таким чином, теорія ніколи не може давати точного дзеркального відображення дійсності в усій її повноті.

Інструменталістка інтерпретація теорій, висунута Л. Боландом, передбачає непохитність аргументації М. Фрідмана. Інструменталістка позиція полягає в тому, що теорії краще вважати не більш ніж інструментами. Відповідно питання про істинність чи хибність тієї чи іншої теорії виявляється неактуальним і безглуздим. Крім того, як зазначає К. Поппер, визнання інструменталізму виключає можливість спростування теорії. У контексті суворого інструменталізму жодну теорію не можна вважати ні істинною, ні хибною, теорію можна визнати адекватною або неадекватною, але її не можна відкинути на тій підставі, що вона не підтверджується.

Таким чином, можна прийти до неминучого висновку про неможливість тим чи іншим шляхом знайти для економічної теорії «єдину вірну методологію». Виходячи з вищенаведеного, можна зазначити, що неокласична теорія має стільки ж підстав на «методологічне» лідерство, як і інші альтернативні школи економічної думки.

На нашу думку, реалістичні рекомендації для проведення економічної політики неокласична теорія може дати лише в суспільстві з переважанням індивідуалізму та раціональності в економічному мисленні індивідів, зумовленого розвитком соціальних інститутів, зокрема протестантської етики. Це можна простежити на прикладі реформ у США та Великій Британії, де економічне зростання було викликане економічною політикою, проведеною урядом на основі рекомендацій неокласичної теорії.

Однак на сучасному етапі під впливом науково-технічного прогресу економічні системи уявляються як відкриті, головними рисами яких є нерівномірність і нелінійність, а також невизначеність у подальшому розвитку. На відміну від закритих економічних систем, де існує лінійність і впорядкованість, а також незалежність елементів один від одного, відкриті системи піддаються процесу самоорганізації шляхом створення «дисипативної структури», тобто структури, що спонтанно виникає у відкритих нерівноважних системах.

Статичний підхід неокласики до аналізу економічних процесів не здатний пояснити поведінку індивідів у відкритих економічних системах, що передбачає

перехід до нових парадигм економічного мислення, зокрема до теорій еволюційної економіки та економічної синергетики, які існують у рамках інституційного напрямку економічної думки. З цього приводу американський економіст Д. Норт зазначає: «Динамічна теорія інституційних змін, що не виходить за рамки неокласичної моделі індивідуалістичного, цілераціонального поведінки, ніколи б не дозволила пояснити більшість змін, що відбуваються в суспільстві» [1, с.19].

Перехід від неокласицизму до альтернативних теорій пов'язаний також із сумнівами в обґрунтованості позитивістського підходу у філософії науки, зокрема це пов'язано з положенням, в якому позитивістський підхід знаходиться в природничих науках після формулювання теореми Геделя про неповноту, яка каталізувала розвиток у пізнанні конструктивістських і ціннісних підходів.

Висновки. Критика неокласичної теорії вказує на її численні обмеження, включаючи спрощені допущення щодо поведінки індивідів та підприємств, недооцінку трансакційних витрат і витрат на захист прав власності, а також нехтування роллю інновацій та підприємницьких знань.

Неокласична модель homo oeconomicus, яка припускає раціональну максимізацію корисності, не відповідає реальній поведінці людей, що часто керуються альтруїзмом, звичками та іншими нематеріальними факторами.

В рамках неокласичної теорії фірми, яка акцентує увагу на оптимізації ресурсів за заданих умов, ігнорується важливість стратегічного управління, фінансування та організаційних аспектів для конкурентної боротьби. Це значно обмежує здатність теорії пояснювати реальні економічні процеси.

Прихильники неокласичної теорії, зокрема М. Фрідман, пропонують позитивістський підхід, де головною метою є точність передбачень, а не реалістичність передумов. Ця позиція має своїх захисників, але також зазнає критики за свою обмеженість у відображенні реальної економічної дійсності.

Сучасні економічні системи, що характеризуються відкритістю, нелінійністю та невизначеністю, вимагають нових парадигм економічного мислення. Теорії еволюційної економіки та економічної синергетики, які базуються на інституціональному підході, пропонують більш адекватні інструменти для аналізу динамічних і складних економічних процесів.

Неокласична модель не здатна повністю пояснити інституційні зміни, які відбуваються в суспільстві. Динамічна теорія інституційних змін, яка враховує поведінкові та культурні аспекти, надає більш повне розуміння соціально-економічних процесів.

Сумніви в обґрунтованості позитивістського підходу у філософії науки вимагають перегляду методологічних основ економічної теорії. Теореми Геделя про неповноту та розвиток конструктивістських і ціннісних підходів відкривають нові можливості для економічного дослідження.

Таким чином, дослідження підкреслює важливість перегляду традиційних підходів неокласичної економічної теорії та переходу до більш комплексних і динамічних моделей, які можуть краще враховувати реальні економічні умови та поведінку індивідів і підприємств.

На наш погляд, пропонується використання методології інституційного напрямку економічної теорії задля формування економічної політики завершення трансформації економічної системи України.

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. К.: Основи, 2000. 198 с.
2. Вільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О.Е. Вільямсон. К.: Видавництво «АртЕК», 2021. 472 с.
3. Nelson R. R., Winter S. G. An evolutionary theory of economic change. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982. 437 p
4. Чухно А.А. Твори: У 3 т. / Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії / А.А. Чухно. НАН України. Нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, НДФІ при Міністерстві України. К.: Видавництво «ВІПОЛ», 2007. 712 с.
5. Федулова Л. Розвиток національної інноваційної системи України / Л.Федулова, М.Пашута // Економіка України. 2005. №4. С. 35-47.
6. Saenger S. John Stuart Mill: Sein Leben und Lebenswerk. Stuttgart: Fr. Frommann, 1901. 437p.
7. Hodgson G. M. Economics and Institutions: A Manifesto for Modern Institutional Economic Theory. University of Chicago Press, 2001. 464 p.
8. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу/ Йозеф А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. 2-е вид., доп. Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2014. 246 с.
9. Mises L. Human Action: A Treatise on Economics. https://cdn.mises.org/Human%20Action_3.pdf
10. Alle M. Contemporary Economic Science and Facts. THESIS. 1994. Vol. 4, pp. 11-19.
11. Coase R. The Firm, the Market, and the Law. Chicago : University of Chicago Press, 1991. 224 p.
12. Lazonick W. The Theory of Innovative Enterprise // Alternative Theories of Competition: Challenges to the Orthodoxy. 2013. P. 7-33.
13. Friedman M. The Methodology of Positive Economics // Essays in Positive Economics. Chicago : University of Chicago Press. 1953. P. 3-43.

-
1. Nort D. Instytuttsii, instytuttsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky / Per. z anhl. I. Dziub. K.: Osnovy, 2000. 198 s.
 2. Viliamson O.E. Ekonomichni instytuttsii kapitalizmu: Firmy,marketynh, ukladannia kontraktiv / O.E. Viliamson. K.: Vydavnytstvo «ArtEK», 2021. 472 s.
 3. Nelson R. R., Winter S. G. An evolutionary theory of economic change. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982. 437 p
 4. Chukhno A.A. Tvory: U 3 t. / T. 3: Stanovlennia evoliutsiinoi paradyhmy ekonomichnoi teorii / A.A. Chukhno. NAN Ukrainy. Nats. un-t im. T.H. Shevchenka, NDFI pry Minfini Ukrainy. K.: Vydavnytstvo «VIPOL», 2007. 712 s.
 5. Fedulova L. Rozvytok natsionalnoi innovatsiinoi systemy Ukrainy / L.Fedulova, M.Pashuta // Ekonomika Ukrainy. 2005. №4. S. 35-47.
 6. Saenger S. John Stuart Mill: Sein Leben und Lebenswerk. Stuttgart: Fr. Frommann, 1901. 437 r.
 7. Hodgson G. M. Economics and Institutions: A Manifesto for Modern Institutional Economic Theory. University of Chicago Press, 2001. 464 p.
 8. Shumpeter Y. A. Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu/ Yozef A. Shumpeter ; per. z anhl. V. Starka. 2-e vyd., dop. Kyiv : Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2014. 246 s.
 9. Mises L. Human Action: A Treatise on Economics. https://cdn.mises.org/Human%20Action_3.pdf
 10. Alle M. Contemporary Economic Science and Facts. THESIS. 1994. Vol. 4, pp. 11-19.
 11. Coase R. The Firm, the Market, and the Law. Chicago : University of Chicago Press, 1991. 224 p.
 12. Lazonick W. The Theory of Innovative Enterprise // Alternative Theories of Competition: Challenges to the Orthodoxy. 2013. P. 7-33.
 13. Friedman M. The Methodology of Positive Economics // Essays in Positive Economics. Chicago : University of Chicago Press. 1953. P. 3-43.